

Jacek Sroka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

KRAJOBRAZ STOSUNKÓW PRZEMYSŁOWYCH I DIALOGU SPOŁECZNEGO W OBSZARZE PORADZIECKIM

Jacek Sroka. The landscape of industrial relations and social dialogue in the post-Soviet area.

In the article, in relation to industrial relations in the post-Soviet states, an attempt to consolidate two theses was made. The first one refers to the system-creating role of EU membership and finds confirmation in the situation on the Estonian, Lithuanian and Latvian arenas of industrial relations. The second thesis tells of the cultural and institutional mismatch of other post-Soviet states, which is illustrated by the examples of: Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Ukraine and Uzbekistan. Although these theses do not discover the new land, they are generally known - that is why they are given as theses and not hypotheses - but they are not cognitively empty and according to the writer, they still constitute an incentive for further completing the map of the land known for nearly thirty years as part of the widely understood post-soviet studies. The supplement proposed here refers to the characteristic features of the topography of industrial relations in the post-Soviet area. **Key words:** industrial relations, social dialogue.

Wprowadzenie

W artykule przedstawiony zostanie zarys najważniejszych różnicowań stosunków przemysłowych w krajach, które wchodziły w skład Związku Radzieckiego. Tekst ten stanowi jedynie rodzaj mapy poruszanej w nim problematyki. Nie jest zamiarem autora przeprowadzenie jej dogłębnej analizy, nie byłoby to nawet możliwe w przyjętej formie, jaką stanowi naukowy artykuł. W zamyśle jego treść ma być pierwszym krokiem do dalszych studiów, a intencją piszącego była kierowana w stronę czytelnika zachęta do wykonania kolejnych kroków. Autor artykułu zajmuje się stosunkami przemysłowymi – zarówno w teorii, publikując prace z tego zakresu, jak i w empirii – już na tyle długo, aby móc wziąć na siebie pełną odpowiedzialność za rezultaty swoich dociekań. Zarazem zdaje sobie sprawę z tego, że procedury wydawnicze nie są niekiedy w stanie wychwycić wszystkich niuansów, zwłaszcza w takiej dyscyplinie, jaką są stosunki przemysłowe – mogącej się wprowadzić jako niecodzienna, ale jednocześnie wyspecjalizowanej i od dawna dojrzałej. W podobnej sytuacji błędem może się okazać autorska skromność. Generalnie skromność jest cnotą rzadką i mniej lub bardziej deklaracyjnie pożądaną. Ale bywa ona także utrapieniem i może prowadzić do nieporozumień, szczególnie w życiu naukowym. Chcąc ich uniknąć, a zarazem próbując zachować choćby minimum skromności, pozostaje wskazać na te publikacje własne, które za reprezentatywne uznał nie tylko sam autor, ale i ich odbiorcy, recenzenci oraz sięgający po nie praktycy. Nie oznacza to jednak, że będą tu dodatkowo cytowane źródła poświadczające naukową wartość wyselekcjonowanych prac własnych. Piszący poprzestanie w tej sprawie na swym solennym zapewnieniu.

Z podanych wyżej powodów, a także za sugestią cennych recenzji wydawniczych tego tekstu, w literaturze do niniejszego artykułu znalazło się aż tak wiele autocytowań, choć i tak ich liczba została maksymalnie zredukowana jedynie do tych, które uznano za kluczowe dla pogłębionego udokumentowania analiz zawartych w niniejszym artykule [zob. pozycje: 6 oraz 17-35].

W przywołanych źródłach odnaleźć można przekrój teoretycznego i empirycznego dorobku stosunków przemysłowych. To prawda, że zdecydowanie mniej spośród przywołanych pozycji odnosi się do obszaru poradzieckiego. Nie wynika to jednak z zaniedbań w kwerendzie, ale z prozaicznego faktu, że opracowania takie rzadko się ukazują, a wiele z tych, które są publikowane, ma charakter bardziej propagandowy, a mniej naukowy. Z tego powodu piszący zachował wstrzeźliwość w ich cytowaniu, skupiając się na kilku rzetelnych, choć niekiedy już nienajnowszych publikacjach, których autorami byli uczeni pochodzący z krajów poradzieckich. Z niektórymi z nich udało się nawet autorowi bezpośrednio współpracować, co także wyszczególniono w bibliografii.

Rekapitulując to, co dotychczas podano: celem tego tekstu nie jest szczegółowe badanie, ale uogólnienie dotychczasowych wyników badań, a zarazem wskazanie zainteresowanym czytelnikom objętościowo pokaźnych opracowań o typowo już badawczym charakterze. W tym sensie prezentowany artykuł stanowi rodzaj „mapy” po krajobrazie stosunków przemysłowych w obszarze poradzieckim. Uogólnione rezultaty studiów porównawczych zawartych we wcześniejszych pracach stanowią tło, bez dodatkowej narracji, która z uwagi na mnogość rozpatrywanych kwestii oraz stosowanych metod, potrzebowałaby o wiele więcej miejsca. Odpowiednio rozwinięte wątki łatwo odnaleźć w pracach im poświęconych i podanych w bibliografii.

W artykule nie będą także rozpatrywane zagadnienia bliższe zainteresowaniom prawników, ekonomistów czy przedstawicieli klasycznego nurtu nauk o zarządzaniu. Proponowana tu treść lokuje się w innym obszarze nauk

społecznych, którego domeną jest *public policy*, a więc zorientowana politologicznie analiza polityki publicznej [szerzej zob. np. 41].

Notabene sformułowanie w ostatnim zdaniu stanowi przydatny w tym miejscu dwojaki przykład, po pierwsze – tego, jak tłumaczenie może kaleczyć oryginał, i po drugie – przykład zasadności używania w dyskusji naukowej spolszczonych wersji zwięzłych sformułowań obcojęzycznych, których znaczenie zaciera się i deformuje w tłumaczeniu. Przedstawiciele wszystkich dyscyplin nauki doskonale znają ten dylemat. W naukach społecznych problem ten jest dodatkowo związany ze stanem społeczeństwa, jego orientacją kulturową i wynikającymi z niej trajektoriami rozwojowymi. Pewne sformułowania nie pojawiają się w danym języku w sposób zwarty, ponieważ dotąd nie próbowano, albo rzadko próbowano, zrozumieć i praktykować stojące za słowami idee. W tym przypadku są to idee publicznych działań praktycznych, idee stosowne dla rozwiązań otwierających system polityczny na samoorganizację społeczną. Są to zarazem idee właściwe dla rozwiązań ograniczających siłę działań odgórných, autorytatywnych czy dyskrejonalnych. Takie pomysły przychodzą do głów częściej w społeczeństwach, które konsekwentnie i rzeczywiście starają się współdecydować – w takich warunkach, dzięki praktyce, za coraz celniej formułowanymi myślami podążają słowa o coraz wyraźniejszych konotacjach. Tam zaś, gdzie dominuje kulturowy wariant publicznej koordynacji odgórnej, typu *top-down*, praktyki oddolne są wątki, a stojące za nimi idee mało widoczne. W takich warunkach potrzeba wielu więcej słów, aby móc próbować się odnosić do idei oraz praktyk oddolności i współdecydowania.

Z uwagi na lepszą porównywalność danych nieco inaczej przedstawione zostaną kraje bałtyckie. Natomiast w przypadku pozostałych krajów poradzieckich uwaga zwrócona będzie na dane dostępne, nie zawsze zbieżne z tymi, które publikuje się w obszarze UE. Przywołane informacje posłużą utwierdzeniu postawionych poniżej dwóch tez wiodących. Do tez odnosić się będą argumenty zebrane w dwóch kolejnych punktach opracowania. Następnie dokonana zostanie ich rekapitulacja, odnosząca je do modelowych uogólnień, jakie pod adresem rosyjskich stosunków przemysłowych sformułował Viktor V. Komarowski, którego wnioski zostaną przez autora uzupełnione w podsumowaniu [14].

Teza pierwsza, strukturalno-systemowa, odnosi się do konsolidacyjnej roli członkostwa w Unii Europejskiej (UE) oraz do związanego z tym faktem, że stosunki przemysłowe w republikach bałtyckich wyraźnie różnią się, *in plus*, od sytuacji w pozostałych państwach obszaru poradzieckiego.

Teza druga odnosi się do niedopasowania uwarunkowań kulturowo-instytucjonalnych, które decydują o bardziej otwartym albo bardziej zamkniętym charakterze jednej z kluczowych aren współczesnych systemów politycznych, jaką jest arena stosunków przemysłowych. We wszystkich krajach obszaru poradzieckiego, które nie należą do UE, skutkiem tego niedopasowania jest rozwój dwóch niepoliarchicznych (w uproszczeniu: niedemokratycznych), w rozumieniu Roberta Dahla, wariantów stosunków przemysłowych, tj. autorytarnego etatyizmu oraz autorytarnego zetatyzowanego korporatyizmu [szerzej zob. 7; 8].

W tekście nie uda się pomieścić wyjaśnień wielu specjalistycznych pojęć. Są one jednak już dobrze opisane w literaturze oraz na tyle dostępne, że piszący zakłada, iż zainteresowany tematem czytelnik będzie w stanie je zgłębić, podążając choćby za cytatami. Poniżej przybliżone zostaną jedynie dwa kluczowe, ściśle ze sobą powiązane pojęcia, jakimi są stosunki przemysłowe oraz dialog społeczny.

Mianem stosunków przemysłowych określa się dwu-, trój- oraz wielostronne relacje pomiędzy tzw. funkcjonalnymi organizacjami grup interesu (jakimi są związki zawodowe i organizacje przedsiębiorców i pracodawców) a ośrodkami władzy publicznej. W klasycznych, zachodnioeuropejskich rozwiązaniach stosunki przemysłowe lokują się bliżej jednego z dwóch modelowych wariantów brzegowych, tj. korporatyizmu i pluralizmu. W korporatyzmie dominują rozwiązania przybierające postać instytucji (zwykle określanych mianem komisji lub rad) o charakterze dwu-, trój- oraz wielostronnym, w obrębie których prowadzony jest dialog społeczny. Sam zaś dialog społeczny stanowi charakterystyczną dla korporatyizmu formę deliberacyjnego współdecydowania w ramach stosunków przemysłowych, stanowiących jedną z kluczowych polityk sektorowych we współczesnej polityce publicznej [szerzej zob. 33]. W tym sensie stosunki przemysłowe są jednym ze współczesnych sektorowych filarów (a nie tylko jedną z „metod”) zarządzania publicznego. Mają znaczenie kluczowe, ponieważ w ich obrębie generowane są wiodące przesłanki pokoju społecznego [27]. Dostęp do tych instytucji jest ograniczony i wynika z „parytetu wpływu” danej organizacji – im większy jest związek zawodowy, im bardziej wpływowa organizacja pracodawców, tym większe szanse mają one na swą stałą reprezentację w ramach korporatystycznych komisji. Udział w nich jest cenny z uwagi na fakt, że na ich forum konsultuje się, a nierzadko nawet współdecyduje w ważnych kwestiach społeczno-gospodarczych, włączywszy nawet, jak to ma miejsce w Polsce, deliberowanie nad kształtem ustawy budżetowej na następny rok, którą rząd kieruje pod obrady parlamentu wyłącznie po uprzednich konsultacjach w ramach Rady Dialogu Społecznego [40]. Z kolei w wariacie bliższym pluralizmowi w stosunkach

przemysłowych podobne instytucje nie powstają, a organizacjom grup interesu pozostaje wybór rywalizacyjnej strategii promocji interesów grupowych, jaką jest lobbng [19; 25].

W rozwiązaniach z obszaru UE dominuje korporatyzm, przybierający różne formy hybrydowe. Pluralizm natomiast rozwija się najpełniej w Wielkiej Brytanii oraz za oceanem – w USA. Zagadnieniom tym szczegółowo dano wyraz w angielsko-, polsko- oraz rosyjskojęzycznych opracowaniach autorskich, a przedstawione w nich zagadnienia modelowe, mimo iż od publikacji niektórych z nich upłynęło już sporo lat, nie uległy istotnym zmianom – za co piszący gotów jest ręczyć wiedzą, którą do tej pory zdobył, a także swym aktualnym rozeznaniem w stanie zmian zachodzących w poruszanej problematyce [18; 19; 1; 35]. Tym zaś, których interesuje przyszłość obu wspomnianych modeli, tzn. korporatyizmu i pluralizmu, zaleca się inne opracowania własne traktujące o możliwych mutacjach aren stosunków przemysłowych współczesnego świata [28; 29; 30; 32].

Zakładając, że dwa kluczowe dla artykułu pojęcia udało się w skrócie przybliżyć, pozostaje ostatecznie stwierdzić, że to, co bardziej krytyczne oko mogłoby ewentualnie nadal, pomimo formułowanych zastrzeżeń i wyjaśnień, rozpoznać jako nadmierny pojęciowy skrót, niedbałość metodologiczną albo badawcze zaniechanie, bynajmniej nie wynika z autorskiej nierzetelności, ale z uogólnień płynących z udokumentowanych badań własnych. Niemniej jednak nie zawadzi przeprosić za ewentualne trudności związane z lakoniczną formą artykułu, wierząc, że poprzedzający go dorobek zostanie także i przez czytelników tego tekstu uznany za odpowiednią, a zarazem możliwie kompletną dokumentację teoretyczną oraz empiryczną dla prezentowanych treści. Przeprosin tych nie umniejsza fakt, że na podobne „trudności” w zgłębianiu materiału „skazani” są jednakowo wszyscy ci akademicy, którzy zdają sobie sprawę z tego, że nie zawsze i nie wszystko udaje się pomieścić w jednym tylko tekście, ale zarazem jeden tekst może, a czasem nawet powinien otwierać drogę dla dalszych, już własnych studiów specjalistycznych. Jeśli tylko jest co studiować, a tak się szczęśliwie składa w tym przypadku. I o to przecież ludzie nauki zabiegają – aby ich dorobek miał charakter kumulatywny i stopniowo zwalniał ich z „mantrowania” zagadnień podstawowych czy wyjaśniania terminów ustalonych, a zarazem wielostronnie dyskutowanych zarówno w kraju, jak i zagranicą.

Scharakteryzowana w powyższy sposób intencja towarzyszyła piszącemu, a wskazanie na nią ustanawia pierwszy „drogowskaz” w prezentowanej topografii stosunków przemysłowych w obszarze poradzieckim. Na odbiór całości składa się jednak również styl i tu pozostaje mieć nadzieję, że okazał się on przyswajalny. Tym bardziej że w tekście pada sporo określeń, które – choć dla jednych mogą zakrawać na komplikowanie spraw oczywistych – w istocie stanowią topograficzne punkty odniesienia dla bliżej zainteresowanych złożonością stosunków przemysłowych.

Jak już wspomniano, problematyka tekstu oraz styl jej prezentacji mieszczą się w tym fragmencie rozległego obszaru nauk społecznych, któremu najbliższym jest do politologicznej analizy polityki publicznej i zarządzania publicznego – dziedzin w Polsce nowych, ale w wolnych systemach otwartych znanych co najmniej od lat pięćdziesiątych XX w. Z tym faktem związana jest ostatnia wreszcie uwaga inspirowana odbiorem pierwszych jego czytelników: artykuł ma charakter wprowadzający, ale nie popularyzatorski. Dlatego sama politologia i polityka publiczna także nie są w nim przybliżane ani w skrócie referowane. Zdecydowanie brak na to miejsca, a i sam cel podobnego zabiegu jawiłby się jako niejasny już choćby z tego powodu, że popularyzacji dyscyplin i dziedzin naukowych służą inne, wyspecjalizowane opracowania, np. podręczniki, które „wykładają” dany przedmiot, lub słowniki, które go referują [zob. np. 10; 39]. Artykuł naukowy powinien natomiast „wykładać”, powinien referować tylko tyle, ile pomieści się w jego z natury rzeczowej formie. Ograniczony wskazanym w tytule tematem powinien przy tym wykładać i referować tak, aby dawać asumpt do dalszej fachowej dyskusji w odniesieniu do podjętego zagadnienia. Ujmując rzecz w ten sposób, autor nie zmusza tym samym czytelnika do akceptacji propozycji, której jedna część – tj. politologia – byłaby spowitym niedomówieniem truizmem, a druga – tzn. polityka publiczna – jawiłaby się jako rodzaj językowego nadużycia. Zarówno politologia, jak i polityka publiczna i wreszcie stosunki przemysłowe są z dawna okrzepłymi i dalej rozwijającymi się dziedzinami aktywności badawczej i praktycznej. „Streszczać” ich domeny w jednym artykule byłoby nedorzecznnością. Dlatego pozwolę sobie w tym miejscu na kolejne, jedynie pozornie zagadkowe stwierdzenie, iż prawdziwy deliberacyjny dialog, również w nauce, skutkuje nie tym, że ludzie (a także stosowane przez nich społeczne gry oraz narzędzia wpływu) się do siebie upodabiają, ale tym, że pomimo iż coraz bardziej się od siebie różnią, porozumienie pomiędzy nimi staje się lepsze.

Z tego też powodu warto kontynuować studia nad autorytarnymi formami stosunków przemysłowych, które stanowią antypody wobec form deliberacyjno-dialogowych. Te ostatnie mają wyraźnie okcydentalne zabarwienie kulturowe, przynoszą lepsze rezultaty społeczne i polityczne, a także lokują się bliżej celów, które szczęśliwie wciąż zdają się przyświecać polskiej wersji transformacji systemowej, ale zarazem pozostają niezrozumiałe i odległe dla wielu społeczeństw obszaru poradzieckiego.

1. Systemowe uwarunkowania stosunków przemysłowych: przypadki Estonii, Litwy i Łotwy na tle pozostałych państw poradzieckich

Trójstronne relacje w stosunkach przemysłowych – tak charakterystyczne dla kontynentalnych systemów politycznych Europy Zachodniej oraz postkomunistycznych krajów członkowskich UE – są w pozostałej części obszaru poradzieckiego silnie obciążone przeszłością. Dodatkowo w obszarze tym zmianom ulegają generalne parametry skuteczności władczych działań państwa. Innymi słowy: polityczna hegemonia państwa bywa tam chwiejna [7]. Widać to tam zdecydowanie wyraźniej aniżeli w Estonii, na Litwie i Łotwie w postkomunistycznych krajach Europy Środkowej, gdzie problemy wydolności państwa poddane są stałej parametryzacji, ocenom i ewaluacji, w ramach poszczególnych pasm zarządzania publicznego w UE, w tym także w stosunkach przemysłowych i dialogu społecznym. Nie oznacza to jednak, że mamy do czynienia ze stanem idyllicznym. Przeciwnie, stosunki przemysłowe w UE są mocno zróżnicowane i – jak niemal wszędzie na świecie – współcześnie ulegają erozji. Jednak jej skala jest wyraźnie większa w państwach poradzieckich, które znajdują się poza wpływem unijnych standardów.

W krajach poradzieckich nienależących do UE władze państwowe nie zawsze radzą sobie z kontrolą kluczowych zasobów niezbędnych do prowadzenia skutecznej polityki stosunków przemysłowych [37]. Chodzi przede wszystkim o efektywne mechanizmy kształtowania zbiorowych stosunków pracy, ale także o chęć oraz umiejętności wykorzystywania dążeń przedstawicieli grup interesu do partycypacji w publicznych procesach decyzyjnych. W obu tych płaszczyznach znaleźć można więcej różnic niż podobieństw do rozwiązań dominujących w obrębie tzw. europejskiego modelu socjalnego [38]. Nietrudno zarazem odpowiedzieć na pytanie o to, na czym polega różnica o charakterze podstawowym. Otóż, jak można się domyślić, obserwując inne sfery życia politycznego, chodzi tu o odmienne kulturowe rozumienie roli państwa. W poradzieckich stosunkach przemysłowych i dialogu społecznym państwo bardzo rzadko bywa partnerem związków zawodowych, organizacji pracodawców i innych podmiotów obywatelskich. Ale także i tamtejsze organizacje grup interesu trudno czasem uznać za szczególnie bliskie swym europejskim krewnym. W obszarze poradzieckim państwo jest (oczywiście na tyle, na ile je stać) szafarzem dóbr i przywilejów, w tym także przywileju dostępu do procesów decyzyjnych. Jest również „głową rodziny” kartelu elit, zaś jego przedstawiciele w uzasadnieniach decyzji posługują się swoiście stylizowaną państwoworynkową i narodową retoryką przetykaną mniej lub bardziej spójnymi wątkami socjalnymi [6]. Retoryka ta w istocie zastępuje instytucjonalną agendę polityki publicznej. Jest propagandowym narzędziem, co oznacza, że specyficzny dla niej rodzaj logiki nie ma charakteru nadrzędnego, stosuje się ją instrumentalnie – jedynie na tyle, na ile może być skuteczna w uzasadnianiu poszczególnych decyzji. Istotę mechanizmu podejmowania tego typu dyskrecjonalnych decyzji tworzą natomiast zmienne konstelacje interesów ogniskujące się wokół powiązanych z państwem ośrodków oligarchii. Najskuteczniejszą zaś strategią organizacji grup interesu jest poszukiwanie liczących się patronów w osobach ludzi aparatu państwowego i ludzi władzy politycznej.

W państwach poradzieckich, które nie należą do UE, mamy do czynienia z hybrydą odmienną nie tylko od rozwiązań zachodnioeuropejskich, ale także od hybryd składających się na środkowoeuropejskie areny stosunków przemysłowych. Jest to wielowariantowy splot etatyzmu i klientelizmu, w którym nie tylko relacje trójstronne, ale i ogólna idea partnerstwa społecznego zdecydowanie nie są kluczowe i nie są także jasne. Liczy się przede wszystkim dostęp do strategicznie ułożonych decydentów i kartelowa wymiana zasobów, czemu towarzyszy mniej lub bardziej państwowo-rynkowa retoryka. Nie sposób zarazem nie zauważyć, że element narodowy pojmowany jest w tejsze retoryce w swoiście postsowieckim stylu. Przyjęcie go skutkuje skłonnościami do eksponowania perspektywy klasowej. Czasem jest ona uzasadniona w sposób bardziej spójny i argumentatywny, ale zdecydowanie częściej stanowi jedynie ornament lub rodzaj inwokacji. W tym sensie można powiedzieć, że w krajach posowieckich klasowym uzasadnieniem decyzji wyraźnie brak klasy. Klasy podobnej np. do propozycji brytyjskich neomarksistów strukturalnych, których w analizach stosunków przemysłowych godnie reprezentuje John Kelly [13]. W obszarze poradzieckim element klasowy jest interpretowany najczęściej w sposób niepodbudowany rzetelną analizą strukturalną, a przez to przebrzmiały, a nierzadko wręcz propagandowoprymitywny. Uwaga ta dotyczy niestety zarówno prac naukowych, jak i strategicznych dokumentów rządowych oraz oficjalnych stanowisk organizacji partnerów społecznych. To poważna bariera kulturowa, zdecydowanie utrudniająca zmianę retoryki oraz pogłębione studia. Znamienną jest zarazem wyraźnie odczuwalna niechęć organizacji partnerów społecznych, uniwersytetów czy instytucji rządowych pochodzących z tamtego obszaru do udziału w uznanych międzynarodowych przedsięwzięciach, których efektem są parametryczne analizy porównawcze stosunków przemysłowych i dialogu społecznego. O niechęci tej pisze się tu nie na podstawie zasłyszanych opinii, ale wnioskując z bezpośrednich doświadczeń własnych, m.in. związanych z udokumentowaną, międzynarodową aktywnością badawczą autora prowadzoną w ramach znanego unijnego *thinktanku* w postaci Europejskiej Fundacji na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy (*European Foundation for the Improvement Living and Working Conditions*,

<http://www.eurofound.europa.eu>) z siedzibą w Dublinie. To kolejny argument przemawiający za tym, aby przedstawić tę problematykę w sposób przekrojowy i uogólniony, ale – w przekonaniu piszącego – oddający zasadnicze rysy stosunków przemysłowych w obszarze poradzieckim.

W tym miejscu warto zadać pytanie, co wyróżnia kraje bałtyckie na tle pozostałych? Z naukowego punktu widzenia przede wszystkim cechuje je dostępność i weryfikowalność danych, których wybór umieszczono w tabeli 1. Dość regularnie publikuje się tam w miarę kompletne informacje oddające stan stosunków przemysłowych. Brak tego rodzaju publikacji, przy jednoczesnym nadmiarze publikacji o charakterze bardziej propagandowym, świadczy natomiast o niedomaganiach systemowych, oddalających pozostałe przypadki krajów poradzieckich od kluczowych cech Dahlowskiego modelu poliarchii [8].

Tabela 1. Wybrane parametry otoczenia stosunków przemysłowych w trzech krajach bałtyckich na tle średnich UE

	Estonia	Litwa	Łotwa	EU
Średni wzrost realny PKB (2016)	2,1%	2,3%	2,1%	3,8%
Poziom zatrudnienia osób w wieku od 15 do 64 roku życia (średnia z lat: 2007, 2011, 2016)	74,1%	70,6%	72,5%	65,4%
Stopa bezrobocia (średnia z lat: 2007, 2011, 2016)	9,0%	9,7%	9,8%	10,2% (2014)
Zasięg obowiązywania zbiorowych układów pracy wśród zatrudnionych	18,6% (2009)	26% (2010)	13,4% (2013–2015)	60% (2015)
Uzwiązkowienie sektora pracy (2015)	7,2%	7,9%	10,8%	23%
Uzwiązkowienie pracodawców (2013)	18%	brak danych	30% (szacunkowo)	brak danych
Liczba strajków	0 (2013–2016)	202,25 (2013–2016)	250 (2015)	dane niespójne, za zmienną najbardziej relevantną przyjęto przybliżoną średnią dni utraconych w 2014 r. w krajach UE z powodu akcji grupowych, która wyniosła 70 dni w roku
Płaca minimalna (w euro, 2017)	470	380	380	nie dotyczy – uogólnienie niemożliwe m.in. z uwagi na fakt, że nie we wszystkich krajach UE obowiązują generalne ramy formalne regulujące poziom płacy minimalnej

Źródło: oprac. własne [4, 5 11, 12].

W przypadku pozaunijnych krajów obszaru radzieckiego sporządzenie podobnego zestawienia tabelarycznego jest niemożliwe właśnie z powodu braku danych. Często są one albo niedostępne, albo sprzeczne. A jeśli nawet już można je pozyskać lub oszacować, wówczas często okazują się one nieprzystawać do realiów unijnych – jak się o tym będzie można niebawem przekonać na przykładzie danych o poziomach uzwiązkowienia. Dlatego w kolejnym punkcie opracowania więcej uwagi poświęcone będzie generalnym uwarunkowaniom instytucjonalnym, które nadają poradzieckim stosunkom przemysłowym ich osobliwe kierunki. Na tym tle zostaną przedstawione dane nt. poziomu uzwiązkowienia sektora pracy. A w konkluzji do tej części wskazane zostaną dwa wiodące typy stosunków przemysłowych w krajach poradzieckich.

Odrębność kulturowo-instytucjonalnych uwarunkowań stosunków przemysłowych w obszarze poradzieckim

Trzy wiodące cechy poradzieckich stosunków przemysłowych uwypukla nieco tutaj zmodyfikowany model autorstwa Viktora V. Komarowskiego [14]. Wskazuje się w nim na:

–przypadkowość wynikającą z tego, że aktualnie obowiązujący kształt formalnych relacji w ramach stosunków przemysłowych w żadnym z rozpatrywanych krajów nie był uprzednio specjalnie projektowany, analizowany, a tym bardziej poddawany szerszej dyskusji, ale stanowi rezultat przypadkowych lub dyktowanych potrzebami chwili decyzji władz centralnych;

–asymetrię i ograniczoną niezależność strony społecznej – rząd centralny jest głównym aktorem relacji trójstronnych, organizacje partnerów społecznych nie są wystarczająco niezależne od elit decyzyjnych, m.in. z uwagi na znaczny zakres kontroli sieciowej, kartelowej, ale także formalnej i nieformalnej kontroli właścicielskiej [36];

–niemożność wprowadzania istotnych zmian w otoczeniu – dialog społeczny wciąż nie znajduje takiego poziomu uznania zarówno w oczach władz, jak i obywateli, który stanowiłby wystarczające uzasadnienie dla implementacji trójstronnie wypracowanych postanowień odnoszących się do zagadnień generalnych oraz strategicznych w polityce społecznej i gospodarczej. Trójstronność ma charakter kartelowo-oligarchiczny i legitymizuje strukturę wpływów o podobnej naturze, a także dokonuje uaktualnień przypadającego uczestnikom parytetu korzyści.

W całym interesującym nas tutaj obszarze, podobnie zresztą jak w większości krajów na świecie, mamy do czynienia ze spadkiem liczebności związków zawodowych. Choć w przypadkach uwzględnionych w treści tabeli 2 poziom uzwiązkowienia jest wyraźnie wyższy niż w większości krajów UE. Jeszcze wyraźniej to widać w zestawieniu z danymi nt. uzwiązkowienia w krajach Grupy Wyszehradzkiej. Należy jednak dodać tu dwa kluczowe zastrzeżenia. Po pierwsze, mamy tam do czynienia z utrzymującą się schedą przeszłości, z jej nierównomiernym rozwojem gospodarczym, centralizmem, biurokracją, korupcją, propagandą i zredefiniowaną oligarchizacją [3]. Po drugie, w warunkach tych utrzymuje się uzależnienie związków zawodowych od państwa oraz ma miejsce zrastanie się środowisk biznesowych z hierarchiami urzędniczymi. Spadek uzwiązkowienia sektora pracy w krajach poradzieckich, choć pozornie nie tak wielki w porównaniu do depresji, w jaką wpadło uzwiązkowienie w obszarze EU, wydaje się jednak bardziej dotkliwy niż w skonsolidowanych demokracjach. Dotyka on bowiem społeczeństw o słabo rozwiniętych formach samoorganizacji i wątych tradycjach zinstytucjonalizowanej reprezentacji interesów.

Tabela 2. Szacunkowy poziom uzwiązkowienia sektora pracy w wybranych państwach poradzieckich

Kraj	Poziom uzwiązkowienia
Azerbejdżan, Kazachstan, Gruzja	25–35%
Armenia, Kirgistan, Rosja, Turkmenistan, Ukraina	40–60%
Białoruś, Uzbekistan, Tadżykistan	ponad 60%

Źródło: oprac. własne [5; 8].

We wszystkich omawianych krajach poradzieckich, oprócz Turkmenistanu, powołane zostały centralne instytucje trójstronne. W żadnym jednak nie zdobyły one liczącej się, czy choćby bardziej widocznej, pozycji. Nie znaczy to jednak, że wszędzie tam mamy do czynienia z jednakowym nasileniem etatyzmu w omawianych relacjach. W tym sensie można wskazać na dwie grupy krajów postsowieckich (tabela 3).

Tabela 3. Dwa wiodące typy stosunków przemysłowych w wybranych państwach poradzieckich

Typ stosunków przemysłowych	Kraj
Autorytarny etatyzm	Armenia, Uzbekistan, Turkmenistan
Autorytarny zetatyżowany korporatyzm	Białoruś, Gruzja, Mołdawia, Rosja, Ukraina, Kirgistan

Źródło: oprac. własne [4; 7].

Szczególnie w Uzbekistanie i Turkmenistanie, gdzie na arenach stosunków przemysłowych rozwija się autorytarny etatyzm, zdecydowanie silniej niż w pozostałym obszarze postsowieckim uwidaczniają się hierarchiczne wzorce znane z czasów Związku Radzieckiego. Wiodącą zasadą porządkującą relacje pomiędzy organizacjami partnerów społecznych w istocie nadal pozostaje leninowska formuła, w myśl której związki zawodowe pełnią rolę pasa transmisyjnego „od mas do partii”. W praktyce realizacja tej zasady oznaczała wykorzystanie organizacji związkowych jako jednego z ważnych narzędzi kontroli sektora pracy. I w ten właśnie sposób należy rozumieć rolę związków zawodowych we współczesnym Uzbekistanie i Turkmenistanie, co w sposób oczywisty przeczy zasadzie autonomii związków zawodowych. W pozostałych krajach kontrola nie ma aż tak sztywnego charakteru, jednak z pewnością trudno mówić o relacjach partnerskich. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że ramy kultury politycznej i administracyjnej w krajach, gdzie występuje autorytarny zetatyżowany korporatyzm, nie tylko nie sprzyjają implementacji partnerstwa społecznego, ale i samemu zrozumieniu jego idei.

Wskaźnikiem, który obrazuje splot autorytaryzmu i etatyzmu w rozpatrywanych państwach, jest zakres wolności od korupcji. Realna wolność od korupcji mówi także sporo o zakresie odpowiedzialności państwa w realizacji polityki publicznej, o wydolności jej administracyjnego aparatu, a także o skali oligarchizacji porządku społecznego, gospodarczego i politycznego. Ten oraz cztery inne wskaźniki umieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Wybrane parametry otoczenia stosunków przemysłowych w wybranych państwach poradzieckich

Państwo	PKB realne (proc.) 2015	Inflacja (proc.) 2017	Dług publiczny (proc. PKB) 2017	Wolność od korupcji (≤ 100) 2012	Stopa bezrobocia (proc.), 2017
Armenia	3,0	3,7	46,6	26	16,3
Białoruś	-3,9	13,5	59,9	23	6,1
Gruzja	2,8	4,0	41,2	38	12,3
Kirgistan	3,5	6,5	68,8	20	8,2
Mołdawia	-1,1	9,6	42,0	29	5,0
Rosja	-3,7	15,5	17,7	21	5,8
Turkmenistan	6,5	5,5	23,3	16	10,0
Ukraina	-9,9	48,7	80,2	24	9,9
Uzbekistan	8,0	8,5	10,7	16	10,1

Źródło: oprac. własne [2].

W Uzbekistanie, gdzie utrzymuje się autorytarny etatyzm, obserwujemy lepszą kondycję gospodarczą i większy zakres wolności od korupcji. W pozostałych dwóch państwach tej grupy, zwłaszcza w Armenii, ale także w Turkmenistanie, nie jest to już tak jednoznaczne. Natomiast w państwach o cechach autorytarnego zetatyżowanego korporatyzmu, do których przyporządkowano Białoruś, Gruzję, Mołdawię, Rosję, Ukrainę i Kirgistan, występują wyraźniejsze trudności gospodarcze i mniejszy zakres wolności od korupcji.

Podsumowanie

W obszarze poradzieckim doszło do istotnego zróżnicowania stosunków przemysłowych. Największy postęp, jeśli za postęp, jak się tu postuluje, uznamy upodobnienie do wariantów zachodnioeuropejskich, odnotowano w krajach bałtyckich. Natomiast pozostałe kraje, choć dokładne charakterystyki ich stosunków przemysłowych z pewnością nie byłyby jednolite, w sensie kulturowym, instytucjonalnym i strukturalnym należą do modeluporadzieckiego.

Oprócz wskazanych na początku tego punktu trzech generalnych cech poradzieckiego modelu stosunków przemysłowych, a więc: przypadkowości, asymetrii oraz niemożności wprowadzania zmian w otoczeniu, warto zaproponować uwzględnienie kolejnych dziewięciu cech. Są to:

- niższy (w porównaniu z krajami Europy Środkowej) poziom prywatyzacji,
- utrzymywanie się formalnych i nieformalnych mechanizmów państwowej kontroli gospodarki,
- oligarchizacja gospodarki i polityki,
- wysoki poziom uzwiązkowienia,
- przejściowe lub trwałe ograniczenia autonomii związkowej,
- słabość ruchów pracodawców,
- brak relacji autonomicznych (dwustronnych), –hierarchiczny etatyzm, – klientelizm.

Na koniec pozostaje stwierdzić, że oprócz Estonii, Łotwy i Litwy w żadnym z krajów poradzieckich nie wykształciły się formy interakcji znane z pozostałych europejskich aren stosunków przemysłowych. Uwaga ta dotyczy zarówno wariantów bardziej skonsolidowanych, które odnajdziemy w Europie Zachodniej, jak i form hybrydowych, znanych z krajów bałtyckich czy z państw Grupy Wyszehradzkiej. Modelowi poradzieckiemu wciąż bliżej do „transmisyjnego” autorytaryzmu w stosunkach przemysłowych aniżeli do idei partnerstwa społecznego. Odmianę tego stanu rzeczy mogłaby z pewnością przynieść dekartelizacja gospodarki. Jednak z uwagi na dzisiejszą potęgę polityczno-administracyjno-gospodarczych powiązań kartelowych w tym regionie, trudno sobie wyobrazić, aby w przewidywalnej przyszłości mogło dojść do podobnych posunięć.

1. *Administracja i polityka. Ewolucja stosunków przemysłowych w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. Sroka J., Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003.
2. Aleksanyan A., 2013, *The Civiarchic Culture. The Crisis of Social partnership in Post-Soviet countries (Modeling of Social Partnership in Armenia)*, http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_10393.pdf (dostęp: 6 I 2018).
3. Ashwin S., Clarke S., *Russian Trade Unions and Industrial Relations in Transition*, Palgrave, New York 2002.
4. Aumayr-Pintar Ch., Boehmer S., Bremermann M., Paraskevopoulou A., McKay S., Lewis J., Clark N., 2014, *Developments in Working Life in Europe 2014*, <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparativeinformation/developments-in-working-life-in-europe-2014-eurwork-annual-review> (dostęp: 6 I 2018).
5. Blaziene I., Zabarauskaitė R., 2017, *Living and working in Lithuania*, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/lithuania> (dostęp: 6 I 2018).
6. Bockman J., 2007, *The origins of neoliberalism between Soviet socialism and Western capitalism: „A galaxy without borders”*, Contemporary Sociological Theory, vol. 36.
7. Borisov V., Clarke S., *The rise and fall of social partnership in postsocialist Europe: the Commonwealth of Independent States*, „Industrial Relations Journal”, 2006, vol. 37.
8. Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, tłum. S. Amsterdamski, wyd. Aletheia, Warszawa 2012.
9. Fukuyama F., *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005.
10. Heywood A., *Politologia*, PWN, Warszawa 2006.
11. Kadarik I., Masso M., 2017, *Living and working in Estonia*, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/estonia> (dostęp: 6 I 2018).
12. Karnite R., 2017, *Living and working in Latvia*, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/latvia> (dostęp: 6 I 2018).
13. Kelly J., *Rethinking Industrial Relations. Mobilization, Collectivism and Long Waves*, Routledge, London–New York 1998.
14. Komarovski V.V., *Social Dialogue in Russia*, „Sociological Research” 2007, vol. 46, no. 3.
15. Krywoi Y., *Discrimination and Security of Employment in a Post-Soviet Context*, The „International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations” 2006, vol. 22/1, .
16. *Sieci czy struktury? Dialog społeczny na poziomie regionalnym*, Instytut Spraw Publicznych, red. M. Błaszczuk, J. Sroka, Warszawa 2006.
17. Sroka J., *Europejskie stosunki przemysłowe w perspektywie porównawczej*, wyd. U. Wr., Wrocław 2000.
18. Sroka J. *Рождение корпоративной стратегии? Направления перемен индустриальных отношении в Центрально-Восточной Европе*, w: *Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Донбасс, Донецк 2001.
19. Sroka J., *Лоббирование и его обусловленность*, w: *Десятилетие демократических реформ в Украине: достижения, проблемы, перспективы*, Донецк 2001.
20. Sroka J., *Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców*, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2004.
21. Sroka J., Herbut R., Sula P., *Dialog społeczny na poziomie regionalnym. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.
22. Sroka J., *Zinstytucjonalizowany dialog społeczny w Unii Europejskiej*, w: *Administracja i polityka, Europejska administracja publiczna*, red. R. Wiszniowski Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2005.
23. Sroka J., *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe*, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2009.
24. Sroka J., *Analiza funkcjonowania instytucji dialogu społecznego na poziomie województw. Raport z badań wojewódzkich komisji dialogu społecznego*, współpraca w opracowaniu rezultatów badań: Wiesław Zajac, Szkoła Główna Handlowa, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2009.

25. Sroka J., *Lobbing jako strategia promocji interesów grupowych*, w: *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, red. A. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2009.
26. Sroka J., 2010, *Flexicurity and industrial relations*, European Industrial Relations Observatory, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0803038s/pl0803039q.htm>(dostęp: 3 V 2018).
27. Sroka J., *Deliberation As A New Perspective of Cooperation Between Public Authority and Society*, w: *Political Science: An Antology*, red. P. Sula, Wrocław 2013.
28. Sroka J., *Rekomendacje w zakresie zasad włączania interesariuszy do współpracy w zmodernizowanym Systemie Kwalifikacji (Rada Interesariuszy)*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
29. Sroka J., *System stosunków przemysłowych współcześnie – przyczynek do aktualizacji klasycznego modelu*, w: *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Podmioty i procesy demokratyczne*, t. 1, red. Juchnowski J., Wiszniowski R., Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2015.
30. Sroka J., *Dialog zablokowany – zarys środowiskowego mechanizmu ukrytej grupy interesu na przykładzie nauk politycznych*, „Biuletyn. Analizy, ekspertyzy, opracowania” 2016, nr 3, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, Warszawa 2016.
31. Sroka J., *Korporatyzm – inspiracje ideowe, cechy wzorca instytucjonalnego, polityka publiczna*, w: *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Ziętara, Wyd. UMCS, Lublin 2016.
32. Sroka J., *Odpyły reprezentacji interesów*, „Dialog. Pismo Dialogu Społecznego” 2017., nr 3.
33. Sroka J., *Wzorce kulturowe, formalne instytucje a partnerstwo i dialog*, „Studia z Polityki Publicznej” 2017, nr 3.
34. Sroka J., *W jakim kierunku powinien rozwijać się software zarządzania publicznego? Wielopasmowość, deliberacyjne godzenie interesów, ekwiwalentność, intuicja*, w: *Nowe idee zarządzania publicznego. Wyzwania i dylematy*, red. E.M. Marciniak, J. Szczupaczyński, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017.
35. *Stosunki przemysłowe i dialog społeczny w obszarze poradzieckim*, w: R. Herbut, W. Baluk, *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, red. J. Sroka, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2010.
36. Tikhonova N.E., *Russians at the Present Stage of Sociocultural Modernization*, „Sociological Research” 2007, vol. 46.
37. Tsygankov A.P., *Modern at last? Variety of weak states in the post-Soviet world*, „Communist and Post-Communist Studies” 2007, vol. 40.
38. *Wybrane instytucje demokracji partycypacyjnej w polskim systemie politycznym*, red. J. Sroka, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2008.
39. Zakrzewska I., *Podręczny słownik dialogu społecznego i wartości pokrewnych*, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, Wyd. MRPiPS, Warszawa 2017.
40. Ustawa z dnia 24 lipca 2015 o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego, Dz.U. z 27.08.2015, poz. 1240.
41. Zybala A., *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach. Jak działa państwo, gdy zamierza/chce/musi rozwiązać zbiorowe problemy swoich obywateli?*, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2012.